

**Instituttet for lingvistiske og nordiske
studier
ved det Humanistisk fakultet**

Vår 2012

*«To apply yourself» - En multimodal klarspråkanalyse av
opptaksskjemaer til videregående opplæring*

Prosjektarbeid i Retorikk

RETKOM3104

Av Mads Eriksen og Svein Tømmerdal D.y

Innholdsregister

Innledning	-	4
Bakgrunn	-	4
Problemstilling	-	7
Metode	-	7
Tekstuell utforming	-	9
Visuell utforming	-	20
Konklusjon	-	26
Kilder	-	27

Innledning

Vi lever i et rettighetssamfunn. Et samfunn der man har bestemt at individene skal ha lovfestede rettigheter som skal sørge for at alle først og fremst skal ha et minimum av levestandard, men også noe vel så viktig: At alle skal ha de samme mulighetene. Det siste er selvsagt mer av et mål og strebe etter, da det ikke fullt ut kan oppnås i praksis. Men ideen er blitt en del av vår samfunnsmodell, og har i økende grad blitt lovfestet på forskjellige områder. Særlig utdanning har vært et område som har blitt prioritert i tilretteleggingen; kanskje ikke så rart når det langt på vei har blitt den vanligste formen for selvrealisering i Norge i dag. Nå er det bred enighet om at retten til utdanning først og fremst skal orientere seg om en felles minstestandard for befolkningen, men det skal også tilrettelegges for muligheten til å ta forskjellige former for høyere utdanning, forutsatt at den som ønsker det har vist seg egnet gjennom å oppnå tilstrekkelig gode karakterer på forhånd.

Nå er det da slik at den konkurransen som det på den måten legges opp til, virker urettferdig for enkelte elever som av en eller annen grunn – uten selv å være skyld i det – vil stille dårligere i prosessen. Man har derfor noe som kalles *inntak på særskilt grunnlag*, som tillater en individuell vurdering av forhold som kan

kvalifisere til opptak etter opplæringsloven. Vi har i vår oppgave valgt å ta for oss disse skjemaene som ligger til grunn for søknadene, og vil se nærmere på hvordan innhold og oppbygning kan påvirke søknadsprosessen. I analysen tar vi utgangspunkt i Stortingsmeldingen om målbruk i det offentlige (også kjent som klarspråkmeldingen), da denne gir et godt utgangspunkt for hvordan kommunikasjon mellom det offentlige og statens borgere skal foregå, mens selve analysen vil være orientert rundt vurderingsmomenter hentet fra retorisk teori.

Bakgrunn

Klarspråkprosjektet¹

Kultur- og kirke departementet gav i juni 2008 ut "Mål og mening - ein heilskapleg norsk språkpolitikk", Stortingsmelding nr. 35 (2007-2008), også kjent som *Klarspråkmeldingen*. Bakgrunnen for arbeidet som endte opp i meldingen var en stadig økende misnøye med hvordan offentlige institusjoner formulerte seg i

¹ I arbeidet om Klarspråk har vi stort sett basert oss på kortversjonen av St. meld. nr. 35 (2007-2008), tilgjengelig på

http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/dok/veiledninger_brosjyrer/2009/mal-og-meining---ein-heilskapleg-norsk-s.html?id=545896.

Viser for øvrig til Språkteigen 19.2.2012 om Klarspråkprisen 2011 der en god del utfyllende kommentarer var av nytte under arbeidet med oppgaven.

kontakten med folk ute i samfunnet. Det politiske bakteppet var også en mer generell språklig gjennomgang, men det elementet som har skint mest igjennom er Klarspråkprosjektet, også kjent som prosjektet «Klart språk i staten», som er et samarbeid mellom Direktoratet for forvaltning og IKT og Språkrådet. Dette prosjektet arbeider med å rådgi offentlige institusjoner om hvordan de kan uttrykke seg bedre til publikum, og har fått god respons og en god del positiv medieomtale.

Vi har valgt å se nærmere på Klarspråk fordi arbeidet som drives er svært relatert til retorikken – det handler om å fremstille budskapet på en god måte til en tenkt modelleser. Dette er også et tema som er svært i tiden, det tar sikte på å bruke enkle analytiske grep for å forbedre forståelsen av offentlige tekster, samtidig som at den nødvendige presisjon ivaretas. Vi har dessuten å gjøre med svært varierte tekster, ofte myntet på forskjellige mottakere. Man skal derfor ikke se bort i fra at det innbakt i et «klart språk» vil finnes et element av flerstemmighet. Dette er noen av grunnene til at vi mener Klarspråkprosjektet har relevans i et retorisk prosjektarbeid.

Fylkeskommunene og skjemaene for opptak til videregående skole på særskilt grunnlag²

Ordinært opptak til videregående skoler skjer i dag elektronisk, via nettsiden www.vigo.no. Dette er i utgangspunktet alt som skal være nødvendig, alt av dokumentasjon sendes elektronisk. Hvis man derimot søker på særskilt grunnlag er det vanlig at det skal følge med et vedlegg i papirform, som strengt tatt er et spesielt søknadsskjema. Siden drift av de videregående skoler er overlatt fylkeskommunene, er det også disse som styrer inntaket, også med tanke på søknader om opptak på særskilt grunnlag. Her kommer vi inn i sakens kjerne: Siden dette baseres på skjønn, er det saksbehandlerne i fylkeskommunene som – uavhengig av direktiver fra staten – styrer inntaksprosessen etter sitt eget skjønn. I tillegg er det fylkeskommunene selv som lager vedleggsskjemaene, i motsetning til den elektroniske søknaden som er lik overalt. Fylkeskommunene har dermed anledning til å bruke skjønn både i produksjonen av skjemaene, og i behandlingen av disse. Det er disse

² Det meste av informasjon her er hentet fra vilbli.no eller Utdanningsportalen (utdanning.ostfoldfk.no), for øvrig gjennom samtaler med Dysleksiforbundet, særlig på grunnlag av denne artikkelen:

[http://www.raadgiveren.no/index.php4?menu=pr
essemeldinger&com=vis&id=958](http://www.raadgiveren.no/index.php4?menu=pr
essemeldinger&com=vis&id=958).

skjemaene vi vil se nærmere på: Hva skiller skjemaene fra hverandre, og hva kan vi si om følgene av disse skillene?

Først noen ord om *særskilt inntak*. Dette er regulert i opplæringsloven, og videre i forskrift til opplæringsloven.³ Dette er selve lovgrunnlaget til skjemaene vi behandler, og alle skjemaene refererer til disse på en eller annen måte. Det finnes en rekke forskjellige grunnlag man kan søke på, og målet vil være å prioritere søknaden og/eller legge opp til spesialundervisning ved opptak. De forskjellige grunnlagene behandles gjennom forskjellige punkter i skjemaet, som er et av de sentrale temaene vi vil gå inn på i analysen vår: hvilke poster tas med, og hvordan plasseres de i skjemaet. Når fylkeskommunen står fritt i oppsett av skjemaer, er dette en variabel som har betydning i hvordan prosessen foregår. Som vi kommer tilbake til, er omfanget av oppgaven begrenset i en slik grad at det ikke blir et mål å avdekke skjulte strukturer eller agendaer i teksten. Omstendighetene rundt prosessen er kjent (skjønnet som fylkeskommunene kan tillate seg), og det er derfor mer interessant og se på hvilken betydning skjemaene – som sådanne – kan ha for en modelleser.

Det må nevnes at utvalget av skjemaer er gjort bevisst av den generelle

utformingen. Mens mange fylkeskommuner har separate skjemaer for forskjellige typer søkergrunnlag, har enkelte generelt utformede skjemaer, det vil si et skjema for alle grunnlag – «one size fits all». Vi har funnet det mest hensiktsmessig å se på disse skjemaene (vi har tatt et forbehold om skjemaer som er lagt opp til opptak etter i hvert fall fire forskjellige grunnlag i lovens forstand), fordi de jevnt over er mer omfattende og har flere områder å analysere. Dessuten var det lettere å gjøre et metodisk holdbart utvalg på denne måten, da de øvrige skjemaer kunne variere mye i hvor mange grunnlag de omfattet.

Skjemaer og tilgjengelighet

Tilgjengeligheten til skjemaer er noe uklar, men det som i alle fall er sikkert er at det aller meste er lagt ut på www.vilbli.no, eller fylkeskommunens egne nettsider. Det er dessuten all grunn til å anta at rådgiver på skolen vil ha skjemaene, eller i alle fall kunne skaffe disse til veie. Utover dette er det vanskelig å si noe sikkert om hvor lett tilgangen til skjemaene og søknadsprosessen er, men sannsynligheten er stor for at noen med spesielle behov vil ha fått ekstra oppfølging både før og under søknadsprosessen. På den bakgrunn legger vi derfor til grunn at skjemaene ikke er særlig vanskelige å få tak i, og rådgiver vil hjelpe med utfylling av skjema der dette er

³ Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa (lov-1998-07-17-61) og forskrift til opplæringslova (for-2006-06-23-724).

ønsket. Hva angår søkerens kompetanse, vil denne diskuteres i behandlingen av modelleseren.

Problemstilling

Det er mange relevante aktører i søknadsprosessen som blir å regne som ytterligere variabler, eksempelvis familie, skole, venner, lærere, og ikke minst rådgiveren. Å ha en ressurssterk gruppering rundt seg vil alltid være en fordel, og det er her analysen av skjemaene kan ha betydning for å avdekke tilgjengeligheten for søker: Lar enkelte skjemaer seg lettere «styre» av søkeren enn andre? Med andre ord, hvor mye påvirkningskraft overlates søkeren? En analogi kan trekkes til jobbsøking, der målet er å selge seg som person gjennom en søknad, der denne kan være svært vid og åpen. Kan man se liknende muligheter på vårt område? Dette er noen av aspektene i analysen som skal behandles.

Metode

I analysen legger vi to grunnleggende teorier til grunn: Siden de valgte skjemaene har et utvalg av grunner til å søke opptak på særskilt grunnlag vil mange søkere anse majoritetsandelen av innholdet i skjemaet sitt som ikke-vesentlig. Vi mener derfor at brukeren ser skjemaet i en helhet før del og vi velger derfor å

behandle teksten i et ovenfra og ned-perspektiv. Dette gjør at vi velger å se helheten i skjemaene som større enn summen av delene – et slags holistisk syn.

En annen grunnleggende ide for vårt arbeid er det kooperative prinsippet av filosofen Paul Grice. Her forutsettes det fire maksimer for å forstå språk og diskurs: kvalitetsmaksimen, kvantitetsmaksimen, relevansmaksimen og tydelighetsmaksimen.⁴

Kunnskapsskjemaer⁵ er mentale representasjoner av typiske situasjoner som anvendes i diskurs for å forutsi innholdet i en bestemt situasjon som diskursen beskriver. Her forstås ord, fraser og kontekst samlet for å representere ett bestemt kunnskapsskjema. Men da disse er svært komplekse og består av et mangfold av kunnskapsskjemaer anvendt samtidig og om hverandre er det tidvis nødvendig å knytte ett kunnskapsskjema opp mot en gitt situasjon. Vi behandler vi disse skjemaene i sammenheng med de kooperative prinsipper og knytter sammen semantikk og pragmatikk for å avlede et resultat. I den tekstuelle analysen har vi valgt tre ulike skjemaer da vi anser de for å være representative for de øvrige generelle skjemaene. Grunnet for hvilke analyseobjekter som er valgt for

⁴ «Tydelighetsmaksime» er vår oversettelse av «the maxim of manner».

⁵ «Knowledge schemata» - ikke til forveksling med skjemaene som analyseres

tekstanalysen er et krav om minimum 4 ulike tjenester tilbydd i ett og samme skjema. Med det kriterium til grunn er skjemaene fra Hedmark, Oslo og Østfold representative for de resterende skjemaer. Her benytter vi en modifisert partituranalysemodell⁶ slik Johan Tønnesson presenterer den i boken *Hva er Sakprosa* for å se på den tekstuelle utformingen.

Vi har avgrenset mot empiri hva angår lesningen av skjemaet. I stedet har vi oppstilt to modellesere som vi bruker som utgangspunkt i analysen underveis. En utfordring i så måte har vært at mottaker av skjemaene ikke er videre enkelt å plassere: Det er i utgangspunktet skoleeleven selv som skal fylle inn skjemaet, med relevant informasjon fra sin nåværende skole der nødvendig. Likevel må man anta at slike skjemaer fylles inn i samråd med foresatte og/eller rådgivere. Vi har valgt å vektlegge dette der det kommer noenlunde klart til syne, og dessuten lagt til grunn at det kan forekomme en viss grad av flerstemmighet i teksten.

Vi har valgt å inkludere en analyse av oppsettet – designet – i skjemaene, en i all hovedsak *visuell* analyse. Det er da først og fremst en modellesers opplevelse av skjemaet vi vil gå inn på. Et skjema skal først og fremst «lede» leseren til å oppgi

den informasjonen som behøves i vurderingen som skal følge. Kress og van Leeuwen benytter ideen om *vektorer* i synsfeltet for å se hvordan leseren forstår hva som foregår i bildet.⁷ I et skjema skal disse vektorene på en enkel måte føre leseren fra felt til felt, med det resultat at man effektivt fyller inn det som er nødvendig. For at dette skal fungere, er det ønskelig med en mest mulig strømlinjeformet og konform oppbygning av skjemaet. Men et søknadsskjema må nødvendigvis også inneholde informasjon i og rundt feltene: I hvor stor grad denne slippes frem, vil ikke bare ha konsekvenser for hvor mye vekt leseren legger på denne informasjonen, den har også betydning for hvordan lesingen av feltene i skjemaet foregår. Målet for den visuelle analysen er derfor å kunne si noe om hvordan leseren blir ført gjennom skjemaet, og hvordan strukturelle valg kan ha hatt betydning for leseropplevelsen, og i forlengelsen av denne, også hvilken betydning dette eventuelt kan ha hatt for utfyllingen.

Vi har fokusert på en tenkt modellesers oppfatning av strukturen, altså en presumpsjon om hvilken betydning de enkelte skjemaers oppbygning har. Vi er klar over det metodisk vanskelige med dette, og analysen er derfor orientert rundt typisk faste punkter som linjer og

⁶ Tønnesson (2008:96-114)

⁷ Kress og van Leeuwen (2006:117)

farvekoder. Funnene – som dels blir påpekt i analysen hvor de er relativt åpenbare, og dels kommentert nærmere i den siste delen av den visuelle analysen – vil dessuten være preget av en edruelig modalitet for å ta hensyn til dette. I den visuelle analysen tar vi for oss fire ulike skjemaer hver for seg for å få frem hvordan ulike oppsett har ulike egenskaper. Vi har valgt skjemaene for Oslo, Troms, Hedmark og Østfold da disse er vurdert til å være representative for de generelle skjemaene.

Tekstuell utforming

I denne delen av analysen skal vi se nærmere på tekstuelle ulikheter fra skjema til skjema og hvilke følger det kan ha.

Kulturkontekst

For å forstå hvordan skjemaene har blitt til er det relevant å se på de omkringliggende forutsetningene for utformingen. I en større sammenheng kan det hevdes at et vesentlig aspekt av kulturen som ligger til grunn for å forstå hva intensjonen bak skjemaene er. Hvilke ideologiske, etiske og faglige hensyn utgjør forutsetningene for tekstene, skjemaene mer spesifikt. Den nordiske modellen⁸, herunder ordningen for organisering av gode sosiale vilkår og like rettigheter til alle, finansiert av borgere, er

⁸

http://www.etla.fi/files/1892_the_nordic_model_complete.pdf

et av de sentrale konseptene som ligger til grunn for tekstens tilblivelse. Skjemaer som sådan kan også knyttes opp mot en sterk offentlig sektor der borgere har anledning til å fremme sine behov overfor offentlig myndighet og få disse behandlet på en objektiv og effektiv måte. I tillegg til dette kan det hevdes at den norske debatten om satsning på utdanning for å imøtekomme tiden der «oljeventyret» tar slutt er et vesentlig aspekt av den rådende kulturen. «Fra bruker til borger – Opplæring og utdanning» NOU 2001:22⁹ drøfter blant annet hvordan utdanning skal sikres for alle, uavhengig av forutsetninger. Politiske partier vil ofte forfekte utdanning som et avgjørende tiltak for å sikre norsk fremtid.¹⁰¹¹²

Videre er den kulturelle konteksten svært preget av hendelsen på Utøya 22. juli 2011¹³. Dette har skapt grunnlaget for en vesentlig økning av ungdom som kan benytte seg av skjemaene om opptak til videregående utdanning på særskilt

⁹

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/nouer/2001/nou-2001-22/13.html?id=144259>

¹⁰

<http://www.frp.no/Utdannelse+og+forskning+er+Norges+fremtid.d25-S2dLMY5.ips>

¹¹

http://www.krf.no/ikbViewer/page/krf/politikk/politisk-program/artikkel?p_document_id=23036

¹²

http://www.hoyre.no/www/hoyre_der_du_bor/bu_skerud/lokalforening/drammen_hoyre/aktuelt/Norges+fremtid!.d25-TwdfWWR.ips

¹³

http://no.wikipedia.org/wiki/Massedrapene_p%C3%A5_Ut%C3%B8ya

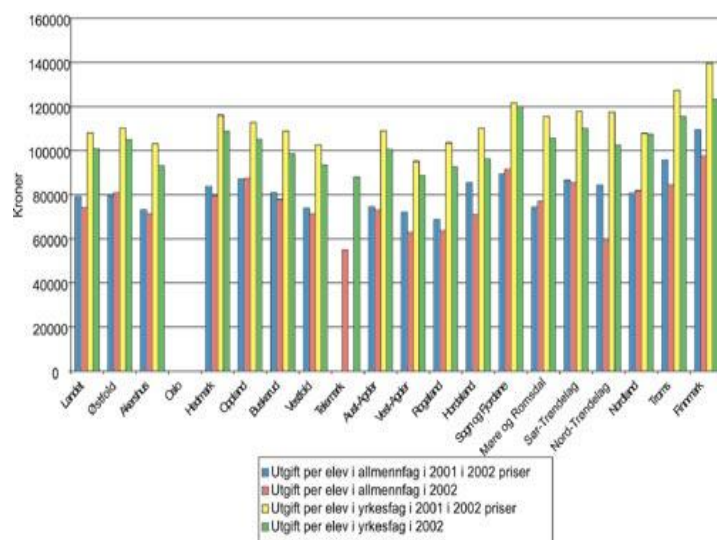
grunnlag. Særlig stor er kanskje økningen av ungdom som søker på bakgrunn av funksjonshemmelse og/eller psykiske og sosiale vansker. Dette inkluderer også pårørende. Blant annet har denne konteksten medført en midlertidig innføring av deltidssykemelding for skoleelever og studenter.¹⁴ Det har blitt lagt mye vekt på at disse ungdommene skal ha muligheten til å komme tilbake til hverdagen og fortsette på skolen så raskt og problemfritt som mulig. Et av vilkårene for denne prosessen er særskilt tilpasning i undervisningen som fås ved hjelp av skjemaene denne analysen vil se nærmere på.

Disse ovennevnte betraktninger bør tas med videre for å gjøre en utfyllende analyse.

Situasjonskontekst

Et nærmere blikk på de konkrete situasjonene hvor skjemaene gjøres gjeldende fører oss til de ulike fylkeskommunene. Selv om den kulturelle konteksten kan gi et inntrykk av at lik rett til utdanning skal sikres for alle elever finnes det noen utfordringer knyttet til dette. Det er nemlig slik at fylkeskommunene finansierer og driver

sine egne videregående skoler¹⁵. Dette gjør at økonomiske aspekter blir mer relevant for å forstå hvorfor skjemaene er som de er. Å sammenligne fylkeskommunene Finnmark og Oslo er det mest ytterliggående. I en undersøkelse gjort av Kostra for Kunnskapsdepartementet i 2002-2003 fremgår det at Finnmark bruker mest penger per elev både på yrkesfag og på allmennfag.

(Figur 1, Skjermdump hentet fra St. meld. Nr. 33 (2002-2003) «Om ressurs-situasjonen i grunnsopplæringen m.»)¹⁶

Den samme kilden viser at det i 2001 var 4,8 prosent av befolkningen som gikk på videregående skoler. Hvis dette ses i sammenheng med befolkningstallet per

¹⁴

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/aktuelt/nyheter/2012/tilrettelegging-for-elever-rammet-av-ter.html?id=675643>

¹⁵

http://no.wikipedia.org/wiki/Videreg%C3%A5ende_oppl%C3%A6ring

¹⁶

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-33-2002-2003-/3/2/5.html?id=329256>

fylkeskommune, 73 787 i Finnmark¹⁷ og 617 000 i Oslo¹⁸, og fordeler dette på arealet til fylkene, henholdsvis 48 615 km² og 426 km², vil det utgjøre en «videregåendelevtetthet» på omtrent 75 elever per km² i Oslo mot omtrent 0,07 elever per km² i Finnmark. I Finnmark finnes det åtte¹⁹ videregående skoler mens i Oslo finnes det 28²⁰ videregående skoler. Når omtrent to prosent²¹ av skatt går tilbake til fylkeskommunene er det av dette det finansieres videregående skoler. Disse institusjonene skal fordeles geografisk i fylket for å tilby utdanning til et landsbasisgjennomsnitt på omtrent fem prosent av befolkningen i hvert fylke. Det skal også finansiere tilrettelagt opplæring. Dette vil kunne medføre at ulike fylkeskommuner har et ulikt tilbud per elev per videregående skole hva angår tilrettelagt opplæring. Det er heller ikke slik at alle videregående skoler tilbyr samtlige utdanningsalternativer da ikke alle potensielle elever ønsker å ta den samme utdanningen. Dette gjør at tilbud og etterspørsel er vesentlige faktorer for fylkeskommunenes behandling av særtilfeller av elevers behov.

¹⁷ <http://no.wikipedia.org/wiki/Finnmark>

¹⁸ <http://no.wikipedia.org/wiki/Oslo>

¹⁹

<http://www.ffk.no/virksomheter/vgs/default.aspx>

²⁰

<http://www.utdanningsetaten.oslo.kommune.no/skoleoversikt/>

²¹ http://no.wikipedia.org/wiki/Skatt_i_Norge

De ovennevnte hensyn anser vi for å være situasjonskontekstuellet relevant for å forstå skjemaenes utforming og for å gjøre en utfyllende analyse.

Resepsjonshistorie

Som vi var inne på i drøftingen om den kulturelle konteksten er det også slik at den nordiske modellen har blitt og blir diskutert i mange sammenhenger. Et tema for diskusjon som gjøres relevant i vår analyse er bruken av skjemaer som sådan. Begreper som «skjemavelde» og «regelrytteri» er nærmest dagligdags i den offentlige diskursen. Radiokanalen p4 kunne nylig melde om at skjemahysteriet hadde funnet vei til folks badrom²², mens Stortinget har igangsatt et initiativ for å forenkle skjemaveldet i næringslivet.²³ Skjemaene om opptak på særskilt grunnlag har blitt diskutert hyppig av Elevorganisasjonen og som vi nevner i innledningen har Dysleksiforbundet vært ute med sterk kritikk av disse skjemaene da det hevdes at de ikke tilfredsstillt kravet om å sikre lik rett til utdanning.

Flerstemmighet

Hvilke stemmer som finnes i teksten bidrar til å avdekke hvilke holdninger det gir uttrykk for. Som Johan Tønnesson skriver i

²² <http://www.p4.no/story.aspx?id=403149>

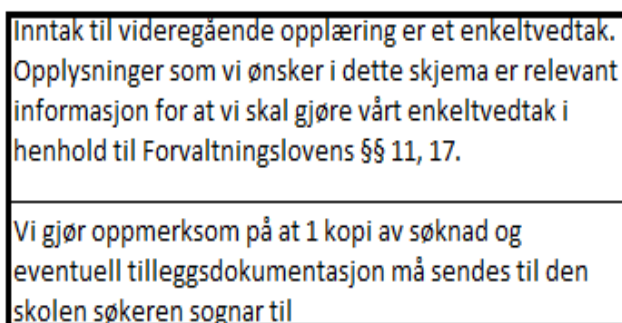
²³ <https://enklereregler.regjeringen.no/om-kampanjen/>

sin bok *Hva er Sakprosa* « [...] gir det begrenset utbytte å søke å oppleve Romeo og Julies kjærlighet ved å bare lese Romeos replikker»²⁴. I funksjonell sakprosa er ofte slik at det ikke skal finnes stemmer, men det har blitt mer utbredt å anerkjenne at det også eksisterer flerstemmighet, selv om det kan oppfattes som mindre påfallende. I utgangspunktet er det to stemmer i skjemaene, nemlig Fylkeskommunen og Stortinget. Fylkeskommunen utformer skjemaet på bakgrunn av lovene som Stortinget har ratifisert. Stortinget kommer kun til uttrykk i form av paragraf- og forskriftshenvisninger, mens fylkeskommunen vanligvis presenteres i innledning av avslutning av skjemaene.

I Oslo-skjemaet er det påfallende at det ikke foreligger en returadresse for skjemaet. Dette er grunnet formatet fremfor noe annet, da det skal i all hovedsak leveres elektronisk. *Utdanningsetaten* presenteres i innledningen og deretter er fraværet av stemme påfallende. I tradisjonell retorisk analyse heter det ofte at fravær av pathos er ethosbyggende. Denne helt fraværende stemmen kan hevdes å styrke institusjonen Utdanningsetaten og Stortinget overfor brukeren, og derav skape et forhold hvor brukeren simpelthen skal gjøre sitt krav

²⁴ Tønnesson, (2008:109)

kjent overfor disse upersonlige institusjonene. I skarp kontrast til dette har Østfold-skjemaet flere henvisninger til fylkeskommunen ved hjelp av det personlige pronomenet *vi*. Eksempelet nedenfor er et av de første feltene en søker ser idet dette skjemaet skal fylles ut.

Inntak til videregående opplæring er et enkeltvedtak. Opplysninger som vi ønsker i dette skjema er relevant informasjon for at vi skal gjøre vårt enkeltvedtak i henhold til Forvaltningslovens §§ 11, 17.

Vi gjør oppmerksom på at 1 kopi av søknad og eventuell tilleggsdokumentasjon må sendes til den skolen søkeren søgnar til

(Figur 2, modifisert skjermdump fra side 1 i søknadsskjemaet for Østfold fylkeskommune)

Denne bruken av stemme kan skape nærhet til søkeren og derav konstruere et inntrykk av en personlig saksbehandling gjort av et «menneske» fremfor «en byråkrat».

Det er altså slik at det foreligger et vesentlig skille mellom måter å bruke stemmer på.

Modelleser

Et avgjørende moment for å analysere tekster generelt, og kanskje særlig skjemaer, er å avdekke hvem teksten er ment for. Det kan forstås på følgende måte:

«Tekstens iboende henvendelse til en adressat viser seg gjennom

hvilke ting den tar for gitt (presupponerer) og hvilke ting den sier eksplisitt. Videre viser den seg i hvilke reaksjoner eller tolkninger den foregriper: hvilke den fremmer og hvilke den søker å avverge.» (Svennevig, 2007:168)

Da skjemaene har som funksjon å tilby muligheter til søkere er det hensiktsmessig å gjøre noen antagelser rundt hvilke mottagere de har i forkant av analysen, fremfor integrert i analysens senere deler. I skjemaene åpnes det for ulike grunnlag for særskilt opptak. Det blir dermed vesentlig å skille mellom hva søkeren ønsker å søke på for å forstå hvilken modelleser som er aktuell. Som nevnt tidligere kan det søkes på grunnlag der fylkeskommunen er pliktig å vurdere søknaden, men ikke pliktig å innfri den. Dette gjør at det kan sies å være to ulike typer søkere: Den som kjenner sine rettigheter overfor fylkeskommunen, kanskje grunnet samarbeid med rådgiver eller lignende, og den som ikke kjenner sine rettigheter overfor fylkeskommunen og ikke samarbeider med andre instanser. I den første kategorien, som heretter refereres til som modelleser A, forutsettes det et visst nivå av fagterminologisk forståelse, mens i den andre kategorien, modelleser B, skal skjemaet informere om rettigheter og muligheter slik at skjemaet kan fylles ut på en relevant måte. Det antas for modelleser B et skille mellom

begrepsgjenkjennelse og begrepsforståelse. Begrepsforståelse forutsetter begrepsgjenkjennelse mens begrepsgjenkjennelse ikke forutsetter begrepsforståelse.

Tekstens struktur

Tekstuell koherens kan ofte komme av at teksten er strukturert på en bestemt måte. Dette gjør at koherens kan bli utfordret hvis man ser på ett tekstutvalg i isolasjon – «del for helhet». I generelle skjemaer vil tankesettet om helhet for del være overordnet, men det vil også rettes fokus mot utfordringer avledet av dette tankesettet. Alle tre skjemaene har til felles at de angår ulike søknadsområder. Noen felt er obligatorisk å fylle ut, mens andre felt er det frivillig om man vil fylle ut. Verken av skjemaenes orienteringsdeler redegjør for nødvendigheten av å fylle ut de ulike delene av skjemaet. Dette medfører at modelleser A har en komparativ fordel overfor modelleser B da sistnevnte kan misforstå deler av skjemaet grunnet manglende relevans.

Skjemaene har en gjennomgående *Background – Problem – Solution – Evaluation* –struktur (BPSE)²⁵. Det bes om generell informasjon om søker først - *background*. Deretter skal søkeren redegjøre grunnlaget for sin søknad -

²⁵ Salkie, (1995:91)

problem. Videre får søkeren anledning til å nevne tidligere tiltak som har blitt iverksatt – *solution*. Etter dette kan søkerens skole redegjøre for hvordan tidligere tiltak har fungert, og søkeren kan redegjøre for forespeilet utdanningsfremtid og antatt mestring, - *evaluation*. Til slutt skal søkeren opplyse om kontaktinformasjon og gjøre søknaden gyldig ved formell signatur fra søker, verge og innsøkende instans – dette er å anse som et formelt krav i et skjema. Denne modellen bygger en forståelse av at det som skal fylles inn i skjemaet er av en argumenterende art.

Felles for søknadene er en tematisk inndeling i to felt: Kontaktinformasjon og søknadsgrunnlag. Kontaktinformasjon som begrep omfatter her personalia, kontaktpersoner ved inneværende tids skole og/eller praktisk-pedagogisk tjeneste (PP-tjeneste). Søknadsgrunn som begrep omfatter her søkerkategori, søkergrunn, planlagt sluttkompetanse, tidsperspektiv for utdanning, henvisning fra andre instanser i forbindelse med søkergrunn/søkerkategori, minoritetsspråklig opplæring og inneværende års individuelle opplæringsplan (IOP) for søkeren.

Tekstens sjanger

Sjangeren til skjemaene er avgjørende for å formidle den kommunikative aktiviteten til deltakerne. Hensikten bak å fylle ut et

skjema kan sidestilles med å sende en søknad. Søker fyller ut informasjon om seg selv og på bakgrunn av dette kan søkeren motta en form for støtte. Denne støtten er å anse som det konvensjonelle målet for en slik søknad.

Skjemaer er sakprosaisk i sin utforming. Dette defineres som «tekster der adressaten har grunn til å oppfatte som direkte ytringer om virkeligheten. Sakprosaeteksten kommuniserer gjennom skriftlig verbalspråk, men dette skjer ofte i samspill med andre tegnsystemer»²⁶. En videre avgrensning er at et slikt skjema er en form for funksjonell sakprosa. Dette vil si at det er «offentlig tilgjengelige tekster skrevet av private eller offentlige institusjoner eller av navngitte eller ikke navngitte privatpersoner. Forfatterforståelsen er kollektiv. Forfatteren henvender seg som skribent på vegne av en institusjon til allmennheten eller andre institusjoner.»²⁷

Sjangerforståelsen gir søkeren en forståelse av hvilket kunnskapsskjema om språklige og kommunikative midler som bør brukes.²⁸ Dette er en viktig del av et offentlig skjema fordi det skaper forutsigbarhet i innholdet og lar dermed søkeren forstå hvordan de konvensjonelle målene skal oppnås. I skjemaet for

²⁶ Tønneson, (2008:34)

²⁷ Tønneson, (2008:34)

²⁸ Svennevig, (2009:247)

Hedmark skal konvensjonelle mål oppnås ved å krysse av relevante felt. Dette er en vesentlig regulering av innholdet i skjemaet.

Språkhandlingene som finnes i skjemaene gjør det derimot vanskeligere å oppfatte de tre skjemaene på likt grunnlag som tradisjonelle søknader. I alle skjemaene er det de to språkhandlingene direktiver og konstaterer som kvalifiserer sjangeren. Det konstateres hvilken type tekst det er og ved hjelp av direktiver fremgår det hva slags informasjon søkeren må opplyse om. I skjemaene til Oslo og Østfold skal søkeren besvare relevante spørsmålene med konstaterer for å oppnå det konvensjonelle målet. Denne fremgangsmåten er lik den som forventes av en som skal fylle ut skjemaet for Hedmark, men skilles på grunnlag av mulighetene til søkeren. Oslo og Østfold har avkrysningsfelt, men inkluderer også egne områder der søkeren kan komme med tilleggsinformasjon. I skjemaet for Oslo kommer dette frem i punkt 8, *Søknadsgrunn*, punkt 10, *Søkerens behov for individuelle opplæringsmål i videregående opplæring*, punkt 11, *Tilretteleggingstiltak*, og sist punkt 12, *Sammendrag av grunnlaget for søknaden: Problembeskrivelse, faglig fungering, sosial fungering og innhold, omfang og organisering av spesialundervisning*. I skjemaet for Østfold kan søkeren komme

med tilleggsinformasjon i punkt 4, *Søknadsgrunn* og punkt 5, *Tidligere henvisninger*. Søkere til Oslo har fire ulike anledninger til å fremme tilleggsinformasjon, søkere til Østfold har to anledninger mens søkere til Hedmark kan ved ingen anledning fremme tilleggsinformasjon. (En del av skjemaet for Hedmark åpner for en form for tilleggsinformasjon, et felt som heter *Avgiverskolens beskrivelse av*. Tittelen på feltet er derimot et direktiv i seg selv da det presiseres at avgiverskolen skal besvare den delen.)

Sjangerkonvensjonen i skjemaet for Hedmark er begrenset til avkryssning, mens sjangerkonvensjonen i skjemaene for Oslo og Østfold åpner for en bredere ramme. Det vil kanskje oppfattes som om mulighetene for søkeren er større i skjemaer med en bredere ramme. Men da det konvensjonelle målet er ett eller flere konkrete tiltak fra fylkeskommunen, under forutsetning om en eller flere konkrete tilstander hos søker, skaper en videre ramme en utvidet kompetansedimensjon for søkere fra Oslo eller Østfold.

Denne kompetansedimensjonen kan bidra til å forandre den kommunikative aktiviteten i skjemaene. I skjemaet for Hedmark gjør innholdsbegrensningen at søker kan oppfatte den kommunikative aktiviteten som å fremme et krav, mens søkere til Oslo og Østfold må, i kraft av sin

kompetanse, anmode om støtte. Siden hver enkelt søker vil kunne fylle ut et felt på individuelt vis må også søknadene behandles på individuelt vis. Dette åpner for en kvalitetsvurdering av anmodningen som strekkes utover forståelsen av at søkerens konkrete tilstand medfører at fylkeskommunen iverksetter et eller flere konkrete tiltak, eller med andre ord: sjangeren forandres. Det er særlig to alternativer til hvordan søkere til Oslo eller Østfold kan forstå den kommunikative aktiviteten i denne anmodningssjangeren: Brukertilpasning eller kvalifisering. Hvis det oppfattes som en anmodning om brukertilpasning er den kommunikative aktiviteten å beskrive hvordan søkeren ønsker at fylkeskommunen skal tilrettelegge for søkeren ved godkjent søknad. Hvis det oppfattes som en anmodning om kvalifisering er den kommunikative aktiviteten å argumentere for hvorfor søknaden skal innfris. Det kan dermed hevdes at Hedmark fylkeskommune har et rent kravsjangerskjema, mens Oslo og Østfold har et kravsjangerskjema med muligheter for brukertilpasning eller kvalifiseringskrav utover en klinisk tilstand / diagnose.

For å avgjøre hvilken anmodning fra fylkeskommunen som ligger til grunn for utfyllingsfeltene er det relevant å vurdere hvilke muligheter utfyllingsfeltene

faktisk åpner for. Østfold-skjemaet har to felt, men det ene feltet *Tidligere henvisninger* er et felt som ber om informasjon om når og hvor søker tidligere har vært henvist samt andre hjelpeinstanser for søkeren. Det andre feltet, *Søknadsgrunn* har to deler. En avkrysningsdel med fem generelle alternativer for søknadsgrunn og en utfyllingsdel som heter *Skriv her (ved lengre tekst vennligst bruk eget ark)*. Hvis kravsjangerforståelsen ligger til grunn hos søkeren er det trolig at det spesifiseres hvilken diagnose søkeren har, eksempelvis dysleksi, døvhet, blindhet, depresjon, hyperaktivitet og/eller rullestolbruker. Her kan modelleser A nevne diagnosen og beskrive eventuelle tidligere tiltak da det er kjent for vedkommende at det er en nødvendig mengde informasjon for å møte sjangerkonvensjonen. Modelleser B kan oppfatte dette feltet som en mulighet til å argumentere for sin anmodning grunnet oppfordringen til å bruke eget ark ved lengre tekster, men vil også kunne oppfatte det som unødvendig å nevne annet enn diagnosen grunnet kravsjangerforståelsen. Det er derimot ingen indikasjon i skjemaet som tilsier at modelleser B vil finne det naturlig å opplyse om eventuelle tidligere tiltak i denne delen. Dette kan antyde at modelleser A vil oppfatte Østfold-skjemaet som et kravsjangerskjema med åpning for brukertilpasning, mens modelleser B vil

oppfatte skjemaet i kravsjangeren men med verken brukertilpasningsmuligheter eller kvalifiseringkrav fra fylkeskommunen (utover diagnosen).

Mulighetene skjemaet for Oslo åpner for kan på bakgrunn av en kvantitativ vurdering antas å være større enn i skjemaet for Østfold. I punkt 8 *Søknadsgrunn* er det også en todeling mellom avkrysningsbokser og utfyllingsdel. I dette skjemaet er det derimot tolv spesifikke avkrysningsbokser hvorav ett alternativ, *hørselshemmet*, åpner for ytterligere informasjon da det står i parentes bemerket *hvis tilleggsproblematikk – spesifiser nedenfor*. Utfyllingsdelen åpner ikke for eget ark ved lengre tekst som i Østfold-skjemaet, men består av tre ulike deler: *Annet/tilleggsopplysninger, interesser, og fremtidige yrkesmål*. Grunnet oppfordringen om at hvis søkeren krysser av for *hørselshemmet* og har tilleggsproblemer skal det spesifiseres nedenfor kan det oppfattes som om *annet/tilleggsopplysninger* er forbeholdt denne gruppen. For modelleser A er det mulig at *interesser* oppfattes som en mulighet for brukertilpasning, men det kan også oppfattes for irrelevant i lys av en kravsjangerforståelse og dermed anses for å være et sjangerbrudd. For modelleser B vil dette punktet trolig oppfattes som en mulighet for brukertilpasning i den grad

det kan innfris av fylkeskommunen. *Fremtidige yrkesmål* vil kunne oppfattes som en mulighet for brukertilpasning under forutsetning om yrkesskolesøknad, men selv da vil både modelleser A og B også kunne oppfatte dette punktet som en antydning til sjangerbrudd da det ikke fremgår av skjemaet en begrunnelse for hvorfor dette punktet har betydning i punkt 8 *søknadsgrunn*. Sjangerbruddene kan skape en oppfatning av at skjemaet stiller kvalifiseringskrav utover den kliniske tilstanden til søkeren. Punkt 10 *Behov for IOP* har tre deler, hvorav en del avhenger av en annen for å åpne for utfylling. Utfyllingsdelen har et direktiv som ber søkeren «..beskriv årsak til behov kommende år». Et slikt krav fra fylkeskommunen om årsak til endring hos søker forutsetter et argumenterende svar, noe som i første rekke er et brudd med kravsjangerforståelsen, og i andre rekke en antydning til et kvalifiseringskrav utover klinisk tilstand til søker. Punkt 11 *Tilretteleggingstiltak* er også delt i en avkrysnings- og en utfyllingsdel. Begge modellesere vil trolig oppfatte denne delen som brukertilpasningsorientert da det fremmes konkrete alternativer i avkrysningsdelen og en mulighet til å konstatere hvilke tiltak som behøves av søker i utfyllingsdelen. Punkt 12 *Sammendrag av grunnlaget for søknaden* er en omfattende del av søknaden som kan

virke overflødig for visse typer søkere, brukertilpasningsorientert for noen søkere og kvalifiseringsorientert for andre søkere. Her må søker tilsynelatende svare på tre av fire spørsmål: A: *beskrivelse av problemene som ligger til grunn for søknaden*, B: *Faglig fungering*, C: *Sosial fungering*. For å komme til dette punktet har antagelig begge modellesere besvart delen om grunnlaget for søknaden. Hvis en da søker på bakgrunn av at vedkommende søker er rullestolbruker, og har redegjort for utformingsbehovet det medfører i punkt 11, vil denne delen kunne oppfattes som overflødig. Det kan forstås som et sjangerbrudd fra kravsjangeren og dermed trekke i retning av å være kvalifiseringsorientert. For en modelleser A vil spørsmålene kunne oppfattes som relevante hvis de samsvarer med diagnosen til søker. Punkt B og punkt C vil trolig forstås som relevante hvis grunnlaget for søknaden er det tredje avkrysningsfeltet i punkt 8 *psykisk utviklingshemmet*. Hvis disse punktene oppfattes som relevante vil trolig modelleser A anse punkt 12 for å være brukertilpasningsorientert. Modelleser B vil kunne oppfatte punkt 12 B og C som frivillige punkter hvis ikke grunnlaget for søknaden har stor påvirkning på disse feltene. Dette gjør at også dette punktet kan anses som et potensielt kvalifiseringskrav.

Da skjemaet for Oslo inneholder mange muligheter for brukertilpasning og mange potensielle kvalifiseringskrav er det påfallende å forstå det samlede resultatet som en indikasjon på at dette skjemaet bryter med kravsjangeren og er dermed nærmere anmodningssjangeren.

For å summere spørsmålet om sjanger opp er det altså slik at de tre skjemaene for Hedmark, Østfold og Oslo er gjensidig tilsvarende i kommunikativ aktivitet i utgangspunktet, men grunnet ulike kompetansekrav åpnes sjangerkonvensjonene i skjemaene for Oslo og Østfold mens skjemaet for Hedmark begrenses til en kravsjanger. Østfold-skjemaet åpner for brukertilpasning fra modelleser A og opprettholder kravsjangeren, mens Oslo-skjemaet åpner for brukertilpasning fra modelleser A i svært stor grad, og fra modelleser B i en middels grad, men går bort fra kravsjangeren og forstås bedre som en anmodningssjanger der søkeren må kvalifisere anmodningen utover det å ha en klinisk diagnose.

Tekstens stil

Skjemaer fra offentlige institusjoner vil i de fleste tilfeller regnes for å være i en teknisk, formell og syntetisk stil.

Den tekniske stilen kan ses på tre nivåer, i vokabularet, i syntaksen og i teksturen. I alle skjemaene finner vi en høy

grad av fagterminologi og fremmedord på vokabularnivået. I tillegg til dette benyttes nærmest utelukkende abstrakte kategorier som i Oslo-skjemaet der det i punkt 12 spørres etter *Faglig fungering* for søker fremfor å spørre hvordan søkeren fungerer i hvert enkelt fag. Dette er en effektiv metode for å la søker legge til kun det nødvendige av informasjon. I tillegg tar den abstrakte kategorien høyde for de ulike søkerne som et generelt skjema er ment for. Dette gjøres ved å bruke artikkelløse nominaliseringer som *søker selv* om skjemaet skal fylles ut av en bestemt person.

Agensløse passivkonstruksjoner som i punkt 7 i Oslo-skjemaet *Er det søkt/vil det bli søkt* underbygger den tekniske stilens syntaks som igjen har en nøytralitetseffekt og styrker den objektive fremstillingen overfor brukeren. Dette er i skarp kontrast til Østfold-skjemaet der det ofte brukes aktivkonstruksjoner med personlige pronomen som i punkt 2 *Jeg søker følgende utdanning: (Du må sette opp tre ulike utdanningsprogram)*. Samtidig, i punkt 9, finner man et eksempel på en «naken» nominaliseringsfrase der det står *Beskrivelse av inneværende skoleårs opplæringstilbud*. Samtlige underpunkter ber om vedlegg og dermed kan dette bruddet med hverdagslig stil være begrunnet med at det ikke er søker som

skal fylle ut noe, men kun fremskaffe andre instansers uttalelser.

I tekstursammenheng er Hedmark-skjemaet et interessant eksempel. Her er det obligatoriske feltet *Søkerkategori* satt opp slik:

GRUNNLAG FOR INDIVIDUELL BEHANDLING (søknadskategori):
(Se egen veiledning s. 3)

P Inntak til særskilt prioritert utdanningsprogram på Vg1

(Figur 3, Skjermdump fra side 1 i søknadsskjemaet for Hedmark fylkeskommune)

Prinsippet om at ytring bare er meningsfull hvis det forstås i en kontekst gjør at ytringen også må kunne ses som en forståelig referanse til tidligere ytringer. Her er teksturoppsettet slik at det først tar utgangspunkt i en modelleser A som vet hvilken kategori som gjelder for sin søknad, der uttrykkene er leksikalsk koherente, men i selve skjemaet er det vedlagt en egen veiledning der en modelleser B kan få mer informasjon om hva som inngår i de ulike avkrysningsboksene, i tilfeller der uttrykkene ikke er leksikalsk koherente. Denne fremgangsmåten er særegen for Hedmark-skjemaet. Informasjonstettheten er svært høy hvis det tas høyde for alt som presupponeres i de enkelte punkter. Dette er i tråd med en typisk teknisk stil.

Hvis vi går tilbake til figur 1 er det også merkbart hvordan vokabularet kan variere. Det kan antas at et offentlig skjema bryter med nokså mange konvensjonelle oppfatninger idet det står «Opplysninger som vi ønsker» i innledningen. Denne uformelle stilen ligner hverdagslig språkbruk og kan styrke nærheten til brukeren og samtidig ta hensyn til høflighetsprinsippene²⁹ som underordnes de kooperative prinsipper, fremfor å stille krav og bryte med den første regelen som er *Don't impose*.

Drøfting av det tekstuelle i skjemaene

Hvis det legges til grunn kontrastering før endelig vurdering av det tekstuelle innholdet i skjemaene kan det skape en forståelse av hvilke fremgangsmåter som anvendes. Det største funnet er kanskje skillet mellom muligheten til å fylle ut selv, som bygger på søkerens kompetanse og derav kan skape konkurranse mellom søkere som benytter samme skjema, og avkrysnings skjemaer som er standardiserte og ikke tillater avvik eller brukertilpasning. Det er også fremtredende at det benyttes ulike nærhetsstrategier i skjemaene. Den distansepregede stilen i Oslo-skjemaet gjør det påfallende å forstå fylkeskommunen som et fjernt organ, mens nærhetsstrategien som fremgår av Østfold-

skjemaet kan skape et inntrykk av personlige saksbehandlere som muligens kompromitterer objektiv saksbehandling. Dette trenger på ingen måte å gjenspeile virkeligheten, men kan avledes fra de ulike fremgangsmåtene. Ulike konvensjoner skaper en ulik forståelse av sjanger, som skaper en ulik forståelse av om hvorvidt behovene som fremmes i skjemaet er noe brukeren har krav på å få støttet eller om det er noe brukeren må, ved hjelp av argumentasjon, kvalifisere seg til. Videre kan det hevdes at informasjonen som fremgår i skjemaene er i stor grad forventet presupponert. Kun skjemaet til Hedmark åpner for å beskrive hva feltene som brukeren skal selv fylle ut innebærer. Dette kan sies å være en fordel da eksempelvis Østfold-skjemaet henvender seg direkte til søkeren i *du*-form, som høyst sannsynlig er en elev i ungdomsskolen, og forventer at fagterminologien og de juridiske begrepene ikke behøver ytterligere forklaring.

Visuell utforming

I det følgende skal vi foreta en visuell analyse av skjemaene som ligger til grunn. Vi har nevnt utgangspunktet som er Kress og van Leeuwens teori om vektorer i bildet, og selv om skjemaer er et ukonvensjonelt bilde for en slik analyse, er vi like fullt av den oppfatning at øynene vil

²⁹ Brown og Levinson (1987:21)

lete seg frem i skjemaet på noenlunde samme måte som i et bilde. Forskjellen er naturligvis at man har tekst og forholde seg til, som man nødvendigvis vil søke seg i retning av. Men det er ikke videre gitt hvilken rekkefølge leseren vil ta inn over seg skjemaet, og ikke minst hvilket inntrykk skjemaet gir leseren. Med andre ord, hvordan er skjemaet bygd opp? Variabler vi har sett på er forholdet mellom avkrysningsfelt og utfyllbare felt, forholdet mellom lukkede bokser og åpne felt, samt omfanget av søknaden – lengden. Skjemaets oppbygning har i tillegg en viktig rolle som rammeverk for den kommunikasjonen som foregår i feltene, vi har valgt å se på oppbygningen som en slags ramme for den dialogen som foregår mellom fylkeskommunen og eleven som søker.

Det er dessuten klart at designet i oppbygningen sender ut signaler om hva slags skjema dette er. Et ryddig og klart design gir inntrykk av en formalisme og forutsigbarhet, mens mye variasjon og ustadig oppbygning raskt gir inntrykk av en sammensatt og komplisert prosess. Det er ikke gitt at førstnevnte alltid er best, av og til vil man åpne for skjønn og en dynamisk prosess. Så blir da spørsmålet om dette er ønsket av avsender, og om det videre vil forstås slik av mottakeren.

Oslo

Gjennomgående er feltene i skjemaet fra Oslo Kommune relativt lett utformet, og man ser kjapt hva som ønskes av søkeren. Men vi ser også en tendens til at skjemaet forsøker å inkludere mye informasjon i enkelte felter, og færre i andre – noe som lett kan føre til at «dialogen» mellom søker og saksbehandler blir noe usikker. En i utgangspunktet nøytral utforming blir raskt oppfattet som mer kompleks, fordi søkeren får mer informasjon servert i synsfeltet, og vil derfor forholde seg til helheten i teksten på en litt annen måte. Det spiller ingen rolle at informasjonen bare er av veiledende art: Større og mer kompliserte felter vil påkalle en annen grad av oppmerksomhet, med det resultat at skjemaet sender ut forskjellige signaler til søkeren. Det skal ikke utelukkes at dette kan være positivt, da man på denne måten kan gi søkeren inntrykk av at også de mindre omfattende feltene bør tas mer alvorlig. Med andre ord gir man søkeren et inntrykk av at *hele* skjemaet bør fylles ut med omhu, uten at dette må gjøres ettertrykkelig. En forutsetning for et slikt syn er naturligvis at søkeren «aksepterer» det nivået skjemaet fremkaller, og vi begrunner at dette er tilfellet da skjemaet nødvendigvis må være av en slik karakter at en potensiell søker – i alle fall vår informerte modelleser – ikke uten videre

avviser det formelle og krevende i et så pass viktig dokument.

Troms

Det første leseren legger merke til her er brevhodet. Allerede her gis leseren et inntrykk av at det ikke er tale om et konvensjonelt skjema; førsteinntrykket leder snarere til et inntrykk av korrespondanse. Men leseren ledes raskt ned mot et skjema som i all hovedsak er relativt standard, med svakt fargede bokser. Videre er det ikke noe særlig bemerkelsesverdig ved designet, annet enn at det brukes mange bokser – enten til avkrysning eller innfylling av tall. Uten å gå inn på innholdet, kan det slås fast at dette vil skape en følelse av gjennomført standardisering, der relativt lite «rom» foreligger, både plassmessig og uttrykingsmessig. Trange bokser gir inntrykk av at dette ikke er et område å ytre seg, det er heller en mulighet for en saksbehandler og raskt få et overblikk av søkeren, samt kategorisere denne. Innholdsmessig kan man nok ikke konkludere like enkelt, men skjemaet inviterer først og fremst til enkle og organiserte saksopplysninger. Bokser inne i bokser er en lettvinnt og effektiv måte å lede søkeren til raske og konsise svar, man skyver de viktigste opplysningene frem – dobbelt opp. Vi skal ikke se bort fra at Troms' fylkeskommunes rene og

avkrysningsorienterte søknadsskjema bidrar til færre, men mer presise saksopplysninger i søknadsprosessen.

Hedmark

Hedmark fylkeskommunes skjema skiller seg en del fra skjemaene for andre kommuner i utseende, og det mest påfallende er hvor mye mer luft som finnes. Det brukes svært få innkapslede felt, i stedet er teksten bygget opp med punkter der det gis anledning til avkrysning og utfylling. Ved nærmere ettersyn, er det ikke nødvendigvis mer plass til å fylle inn opplysninger i Hedmarks skjema, men den åpnere løsningen kan lett gi et slikt inntrykk. I det hele tatt balanserer skjemaet mellom det ryddige og formelle, og det åpne og inviterende. Den åpne løsningen gjør at leserens blikk ikke i samme grad «drives» slik skjemaet ønsker, det er flere punkter som konkurrerer om leserens blikk. Det er også en påfallende bruk av bokser: Mens de andre steder brukes for å ordne informasjonsinput, brukes de her for å få viktig informasjon inn i forgrunnen. Dette er riktignok noe av det lille av informasjon som faktisk er plassert med i selve søknaden, for til forskjell fra mange andre søknader har Hedmark flyttet veiledende bemerkninger bakerst i søknaden – med det resultat at disse fremdeles er med i søknaden gjennom bokstavkodereferanser,

men listen i selve søknaden ser ryddigere og mer lettfattelig ut.

Skrifttyper er også et punkt der Hedmark skiller seg ut: Først og fremst er overskriften både omfattende og ryddig, da den varierer skriftstørrelsen og er spredt over flere linjer. Den klarer da på sin egen måte å vekte de forskjellige opplysningene som skal formidles. Bortsett fra farvekoden rød som brukes for å presisere direktivet på femte linje, er også selve overskriften nokså nøytral. Utover i søknaden er det også en variasjon i formatering som til dels fyller den rollen inkapsulering i felt eller kunne gitt. Vi vil senere diskutere hvordan disse valgene kan påvirke lesningen.

Østfold

Østfold fylkeskommunes skjema benytter seg av relativt sterke farvepaletter, legg særlig merke til den hvite teksten på blå bunn i overskriften til boksene. Dette er med på raskt å lede leseren til feltets motiv, så vidt dette da kommer frem av overskriften. Skulle dette ikke være åpenbart av overskriften, kan et slikt virkemiddel lett virke forvirrende. Tung informasjon bør ikke plasseres i lett innpakning, og vice versa. Med andre ord bør det være et samspill mellom form og innhold: Der innholdet fordrer mer oppmerksomhet fra leseren enn ellers bør dette også følge av sammenhengen. Det kan se ut som om dette er ivaretatt i

Østfold sitt skjema; feltoverskriftene er rett på og ikke til å misforstå.

For øvrig er Østfolds skjema relativt enkelt oppbygd, med en moderat balanse mellom avkrysning og utfylling. Feltene er vide (de dekker så godt som hele siden), og gir i motsetning til Hedmark sitt skjema en større lukkethet og ordnethet. De relativt tydelige og lett forståelige feltoverskriftene styrker denne lesningen av oppsettet, og gir et helhetsinntrykk av et skjema som gir et visst bevegelsesrom, men likevel legger klare føringer på søkeren.

Et siste moment som er av betydning er toppteksten (øverst til høyre) som gjør det klart at dokumentet er unntatt offentlighet. Selv om dette i og for seg ikke er en uvanlig opplysning å inkludere i dokumenter av denne typen, bryter den uansett til en viss grad inn. Dette er selvsagt en del av meningen, men her dukker den – i motsetning til de andre skjemaene – opp på *hver* side. Et slikt grep styrker leserens oppfatning om det formelle og alvorlige ved dokumentet, men det kan diskuteres om hensynet til offentlighetsgjøring er relevant å understreke i et slikt tilfelle. Uansett skal man nok være bevisst effekten bruk av topp- og bunntekst kan ha, selv om det unektelig kan være nyttig i mange tilfeller.

Drøfting av det visuelle i skjemaene

Man skal naturligvis ikke overvurdere betydningen av visuell utforming av skjemaer. De er laget for å være enkle og formelle, presise og veiledende. Spesielt når de er tiltenkt en ung voksen (med mer eller mindre hjelp fra veileder og/eller foresatte) er kravet til forståelse i oppsettet desto høyere. I et skjema vil det stort sett være innholdet i feltene som er det avgjørende, men oppsettet av skjemaet har også betydning. Det naturlige er at det finnes et visst samspill med innholdet i feltene. Men en sentral forskjell fra andre typer tekst er at et skjema på sett og vis er en dialog mellom forfatteren og den som fyller det ut. En forutsetning for denne dialogen er at formatet er tilrettelagt for dette. Derfor holder det ikke bare at skjemaet er bygd opp slik at avsenderen får sine behov oppfylt. For en fullstendig avklaring av de forholdene skjemaet er ment å dekke, må også leseren få anledning til å bidra i prosessen på en mest mulig naturlig måte. Man kan trekke en analogi til taletid i en vanlig samtale³⁰: Denne behøver ikke nødvendigvis være delt likt, det vil komme an på sammenhengen. I et skjema er det likedan: For den prosessen som skal skape den nødvendige informasjonsflyten hos partene må spørsmål stilles og besvares. Omfanget

av svarene vil den som har laget skjemaet stort sett styre – det fordres i all hovedsak at leseren «faller inn i rekkene». Unntak vil forekomme (for eksempel den typiske « annet – spesifiser »), men skjemaer er laget for rask behandling av store mengder informasjon. Da er et premiss at det ikke skal forekomme utpreget anledning til «utenomsnakk».

Hva så med de skjemaene vi har sett på her? I hvor stor grad preger oppsettet forståelsen av skjemaet i sin helhet? Som vi har vært inne på i analysen, er det ikke voldsomme variasjoner som lar seg gjøre i skjemaoppsett. Men et element står mer fremtredende enn andre, og det er hvor «åpne» feltene er. I ytterkantene ser man her «bokser inne i bokser» av typen Troms fylkeskommune har, og det svært åpne opplegget Hedmark fylkeskommune har valgt i den andre enden av skalaen. Hvilken løsning man velger her kan ha konsekvenser for hvordan skjemaet leses og besvares, uavhengig av innholdet i feltene. Raske, enkle og formalistiske svar får man lettest med den første varianten, mens den sistnevnte i større grad vil legge til rette for større utgreiinger. Dette har å gjøre med hvordan blikket leser oppsettet: Ved hjelp av kantene rundt feltene følger blikket skjemaets struktur og forholder seg til dette. Man kan trekke en sammenlikning til Kress og van Leeuwens bruk av blikkontakt med leseren: Et skjema med

³⁰ Svennevig, (2009:91-94)

punkter og linjer som trekker blikket med seg kan leses som et *krav*, mens mindre struktur og holdepunkter for blikket – altså, mer luft - kan forstås som et *tilbud*.³¹ Her må understrekes at ingenting kan sies sikkert om den gruppen skjemaene er tiltenkt. Men basert på våre modellesere, antar vi at blikket vil føres gjennom skjemaet på noenlunde samme måte som Kress og van Leeuwen har skissert. Nedenfor vises et eksempel på skjemaet fra Østfold. Pilene illustrerer direktivene i oppsettet; der leseren blir bedt om å fylle inn. De skisserte kantene er med på å styrke oppfatningen av det «lukkede», det innkapslede i skjemaet.

1. Personopplysninger		
Eitemavn, fornavn	Personnr. (11siffer)	Mobilnr.
Adresse (vei/gate nr.)	Telefonnummer	E-post
Postnr.	Poststed	

2. Jeg søker følgende utdanning: (Du må sette opp tre ulike utdanningsprogram) F§ 6-8	
Ønske	Utdanningsprogram/programråde
2	
3	

(figur 4, Skjermdump fra side 1 i søknadskjemaet for Østfold fylkeskommune).

Nedenfor ser vi i eksempelet fra Hedmark et utsnitt helt uten kanter. De samme spørsmålene stilles i øvrige skjemaer, men der brukes felt. En modelleser kan se dette som åpnere og mer uformelt.

GRUNNLAG FOR INDIVIDUELL BEHANDLING (søknadskategori):
(Se egen veiledning s. 3)

- P Inntak til særskilt prioritert utdanningsprogram på Vg1
- I Inntak til Vg1 pga manglende karaktergrunnlag
- J Inntak til tilrettelagt opplæring i egen gruppe
- E Inntak til hverdagslivstrening
- W Inntak til Vg2/Vg3 for søker som ikke har vurdering med karakter

(Figur 5, Skjermdump fra side 2 i søknadskjemaet for Hedmark fylkeskommune).

Som nevnt, må naturligvis ikke den visuelle analysen av skjemaene overdrives. Men satt sammen med den tekstuelle analysen, er det mye som tyder på et visst samspill. Man skaper en forståelse mellom partene, der begge forsøker å bygge dialogen som trengs. Her kan trekkes på relevante teorier, der søkeren skal forstå gjennom skjemaets oppsett hva som er relevant informasjon og komme med. Det foregår en forhandling, der den som har laget skjemaet er den dominante part. Søkeren kan naturligvis bidra innenfor det «rommet» denne har å jobbe innenfor, men skjemaene viser oftest at dette er smalt. På den ene side er det et implisitt og eksplisitt ønske med skjemaene at de skal ordne informasjon. Men det reiser selvfølgelig spørsmålet om noen skjemaer i større grad enn andre legger opp til utveksling av informasjon hva gjelder søkerens individuelle forhold. På samme måte som

³¹ Kress og van Leeuwen (2006), s. 148.

en institusjonell samtale kan legge rammer som forhindrer enkelte temaer – typisk av effektivitetshensyn – kan også et skjema legge føringer for hvilke (og i hvilken grad) enkelte forhold skal tas med. Når hensynet er en mest mulig rettferdig søknadsprosess, tenker en seg at et standardisert skjema med lik oppbygning ville være idealet. Nå er dog også noe av hensikten med prosessen at skal finnes lokalt skjønn. I samspillet med teksten i skjemaene, er det derfor ingenting i veien med at resultatet av søknadene (både i søkermasse og antall søknader som tas til følge) varierer. Målet her har hovedsakelig vært å vise at oppsettet i skjemaet kan være med på å forme modelleserens forhold til dette.

Til sist skal nevnes at samspillet jo ikke behøver å være av gjensidig forsterkende grad, altså at oppsettet styrker tekstens formål og vice versa. Det kan like gjerne tenkes at f.eks. et lukket skjema gir anledning til å stille spørsmål uten å få særlig utdypende svar – eller til og med benytte seg av avkrysning der det ville vært naturlig med en større beskrivelse. Sånn sett kan man legge rammene for den meningsutvekslingen man selv ønsker. I vårt utvalg av skjemaer, er det ingen skjemaer som ser ut til å gå i denne

retningen, selv det kan hevdes at samspillet mellom tekst og oppsett ikke alltid er det samme. Resultatet er likevel et helhetsinntrykk, og av dette kan vanskelig påstås noe klart om motiver, selv om vi nedenfor kommer til å skissere forslag på bakgrunn av analysen.

Konklusjon

Vi har i denne oppgaven analysert skjemaer brukt i søknadsprosessen til opptak på særskilt grunnlag i et utvalg fylkeskommuner i Norge. Blant funnene, kan vi lese at de varierende skjemaene høyst sannsynlig vil påvirke søknadsprosessen, både i hvem som søker, og i hvilken grad de som søker får gi uttrykk for saken sin. Dette ser vi både av formuleringene i skjemaene og oppbygningen. Vi har forstått av prosessen at fylkeskommunene er gitt et skjønn både i produksjonen av skjemaer, og av vurderingen av søknadene. Dette er et uttrykk for politisk vilje, som vi ikke kommenterer nærmere. Men selv om det kanskje kan forsvares å ha ulike praksiser, mener vi likevel at et standardskjema er veien og gå, og da fortrinnsvis et skjema som tar med seg de mer nøytrale elementene vi har vært innom.

Kilder

Brown, P. and Levinson, S. (1987) *Politeness: Some Universals in Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kress, Gunther og Theo Van Leeuwen (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.

Salkie, Raphael (1995). *Text and discourse analysis*. London / New York: Routledge.

Svennevig, Jan (2001). *Språklig samhandling. Innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse*. Oslo: Cappelen.

Tønnesson, Johan L. (2008). *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget.

Referanser

ETLA (2007). *The Nordic Model: Embracing globalization and sharing risks*.
http://www.etla.fi/files/1892_the_nordic_model_complete.pdf [30/05/2012].

Finnmark Fylkeskommune (2012). <http://www.ffk.no/virksomheter/vgs/default.aspx>
[30/05/2012].

Fremskrittspartiet (2012).
<http://www.frp.no/Utdannelse+og+forskning+er+Norges+fremtid.d25-S2dLMY5.ips>
[30/05/2012].

Hedmark fylkeskommune (2012) Skjema for opptak på særskilt grunnlag.
<http://www.hedmark.org/content/download/7766/73311/file/INDIVIDUELL%20VURDERING%20%20Vedlegg%20til%20s%C3%B8knad%20om%20inntak.doc>
[30/05/2012].

Østfold fylkeskommune (2012). Skjema for opptak på særskilt grunnlag.
http://ostfoldfk.no/stream_file.asp?iEntityId=12956 [30/05/2012].

Høyre (2012).

http://www.hoyre.no/www/hoyre_der_du_bor/buskerud/lokalforening/drammen_hoyre/aktuelt/Norges+fremtid!.d25-TwdfWWR.ips [30/05/2012].

Kristelig Folkeparti (2012). http://www.krf.no/ikbViewer/page/krf/politikk/politisk-program/artikkel?p_document_id=23036 [30/05/2012].

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (lov-1998-07-17-61) og forskrift til opplæringslova (for-2006-06-23-724).

NetPed AS (2012).

<http://www.raadgiveren.no/index.php4?menu=pressemeldinger&com=vis&id=958> [30/05/2012].

NOU 2001:22. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/nouer/2001/nou-2001-22/13.html?id=144259> [30/05/2012].

Oslo Kommune – Utdanningsetaten (2012).

<http://www.utdanningsetaten.oslo.kommune.no/skoleoversikt/> [30/05/2012].

Oslo kommune (2012). Skjema for opptak på særskilt grunnlag.

http://www.utdanningsetaten.oslo.kommune.no/getfile.php/utdanningsetaten%20%28UDE%29/Internett%20%28UDE%29/EFP/Inntak/soek_sarskilt_inntak.pdf [30/05/2012].

Regjeringen (2012).

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/aktuelt/nyheter/2012/tilrettelegging-for-elever-rammet-av-ter.html?id=675643> [30/05/2012].

St. meld. nr 33 (2002-2003)

St. meld. nr. 35 (2007-2008).

http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/dok/veiledninger_brosjyrer/2009/mal-og-meining---ein-heilskapleg-norsk-s.html?id=545896 [30/05/2012].

Språkteigen 19.2.2012, NRK P2.

Troms fylkeskommune (2012). Vedleggskjema. Søknad om spesialundervisning skoleåret 2011/2012.

<http://www.tromsfylke.no/LinkClick.aspx?fileticket=uzaGI6AT3MU%3d&tabid=197>
[30/05/2012].

Utdanningsportalen <http://utdanning.ostfoldfk.no/> [30/05/2012].

Vilbli.no (2012). <http://www.vilbli.no/> [30/05/2012].

Wikipedia. http://no.wikipedia.org/wiki/Massedrapene_p%C3%A5_Ut%C3%B8ya
[30/05/2012].

Wikipedia. http://no.wikipedia.org/wiki/Videreg%C3%A5ende_oppl%C3%A6ring
[30/05/2012].

Wikipedia. <http://no.wikipedia.org/wiki/Oslo> [30/05/2012].

Wikipedia. http://no.wikipedia.org/wiki/Skatt_i_Norge [30/05/2012].